

Perxan ALLAMBERGENOVA,
O'zJOKU doktranti
E-mail: musa20060411@gmail.com

F.f.d. professor v.b. Z.Orazimbetova taqrizi asosida

SATIRE AND HUMOR: SPECIFICITY, PROBLEM AND SOLUTION

Аннотация

This article describes the genres of satire and humor and their characteristics. The process of formation of satirical and humorous programs on the television of Karakalpakstan was also studied in comparison with the television of Uzbekistan. Satirical programs on television of Karakalpakstan were analyzed, which is the object of our study. In accordance with the conclusions drawn from the analysis, proposals and recommendations were made.

Key words: Satire, humor, feuilleton, pamphlet, laughter, vice.

САТИРА И ЮМОР: СПЕЦИФИКА, ПРОБЛЕМА И РЕШЕНИЕ

Аннотация

В данной статье описаны жанры сатиры и юмора и их характеристики. Также был изучен процесс формирования сатирических и юмористических передач на телевидении Каракалпакстана в сравнении с телевидением Узбекистана. Были проанализированы сатирические передачи на телевидении Каракалпакстана, что и является объектом нашего исследования. В соответствии с выводами, сделанными в результате анализа, были сделаны предложения и рекомендации.

Ключевые слова: Сатира, юмор, фельетон, памфлет, смех, порок.

SATIRA VA YUMOR: O'ZIGA XOSLIK, MUAMMO VA YECHIM

Аннотация

Mazkur maqolada satira va yumor janrlari, ularning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, satira va yumor ko'rsatuvlarining shakllanish jarayonlari Qoraqalpog'iston televideniesida namoyon bo'lishi O'zbekiston televideniesi bilan qiyosiy o'rganildi. Aynan tadqiqotimiz ob'ekti bo'lgan Qoraqalpog'iston televideniesida satirik janrlarga mansub ko'rsatuvlar tahlil etildi. Tahlillar natijasida kelingan xulosaga ko'ra taklif va tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: Satira, yumor, feleton, pamflet, kulgu, illat.

Kirish. Satirik janrlar eng tomoshabinbop janr. Negaki, unda hayotdagi ba'zi nuqsonlar qoralanadi. Teleekranda satira va yumorga o'rin berishdan maqsad jamiyatdagi ba'zi bir muammo va kamchiliklarni kulgu orqali tanqid qilishdir. Shu bilan birga xalqning aynan ko'ngilochar ko'rsatuvlarga bo'lgan talabini qondirish edi.

Satirik asarlarda o'tkir tasviriy vositalar, maqollar, matallar, satiraning kuchli qurollari – piching, istehzo, kinoya, mubolag'aga murojaat qilinadi. Albatta, badiiy so'z, badiiy til vositalari orqali jamiyatimizga yot bo'lgan nojo'ya xatti-harakatlarni ko'rsatish bilan jamoatchilik nafratini qo'zg'ata oladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. “Satira, aslini olganda, xususiyati, mohiyati, oldiga quygan vazifasi nuqtai nazaridan tanqidning eng yuksak, eng salobatli va dahshatli, keskinlashgan, o'tkirlashgan adabiy shaklidir” [1], deb izohlaydi o'zbek olimlarining biri. “Televizionnaya jurnalistika” kitobining mualliflari esa, “Televideniyening hujjatlilik tabiati satirik ko'rsatuvlar samaradorligini ko'p marta oshiradi, bu esa, o'z navbatida, jurnalistdan jiddiy mas'uliyat talab qiladi” [2], deydi. Satira har bir auditoriyani o'ziga tortadi va doimo tomoshabinlar diqqat markazida bo'ladi.

Satirik janrlarning biri “feleton aslida fransuzcha “Lafeuille” so'zidan olingan bo'lib, varaqa, hisobot, gazeta degan ma'noni bildiradi. Feleton Fransiyaning poytaxti Parijda 1800-yildan chiqa boshlagan “Zornaldes Debats” degan gazetaning birinchi sonida paydo bo'lgan. Burjua matbuotida feleton o'z tarixini ana shu yildan boshlaydi” [3] va shu shaklda feleton matbuot janriga aylandi. Feleton janrining o'ziga xos xususiyatlari feleton to'liq jurnalistika janri

ekanligini namoyon qildi. “Jamiyatdagi ayrim voqea hodisalarni ayovsiz tanqid qilish, uni omma muhokamasiga olib chiqish va shu yo'l bilan ijtimoiy illatga barham berishga intilish feletonning asosiy vazifasidir. Jurnalistikada feletonning quyidagi turlari qayd etiladi: gazeta feletoni (maqola tarzida), radiofeleton (eshittirish shaklida), telefeleton (tasviriy feleton). Feletonning bu turlari bir oz harakatlar bilan bir-biriga aylantirilishi mumkin: gazeta feletoni tasvir vositasida (albatta, faktik hodisani) telefeletonga, u o'z navbatida radiofeletonga” [4]. Demak feletonni tasvir va matndan foydalanish holatiga ko'ra o'zgartirish mumkin ekan.

Feleton, pamflet, masal kabi satirik janrlarda xalq tili bazasida, uning ta'sirchan imkoniyati asosida badiiy tasvirlash formalari, obraz, xarakter, nutq qurilish prinsiplari, personajlarni tipiklashtirish va individuallashtirish hamda dialog usullari, boy badiiy frazeologiya, tasviriy vositalarning butun arsenalini yaratilgan” [5]ligini ta'kidlash lozim.

Satirik janrlarining yana biri pamflet (rus. памфлет, ingl. -{pamphlet} — qo'ldagi bir varaq) — biror siyosiy tuzim, ijtimoiy voqelik, u yoki bu to'da hamda guruhlar faoliyatini, xatti-harakatlarini fosh qiluvchi hajviy-tanqidiy publitsistik asar.

Pamflet boshqa hajviy janrlardan badiiy to'qimaning ozligi, aniq faktlarga, tarixiy hujjatlarga asoslanishi bilan farq qiladi. Pamfletda jamiyatdagi, turli shaxslar xarakteridagi nuqsonlar achchiq kinoya, o'tkir sarkazm vositalari bilan fosh etiladi.

Pamfletning ilk namunalari antik davrda yaratilgan. Pamfletlar ko'pincha kichik hajmdagi asarlar (maqola, ocherk va boshqa tarzda) bo'lgan. Keyinchalik katta hajmdagi badiiy asarlar ham pamflet usulda yaratildi [6].

Televideniyedagi satira va yumor teleteatr unsurlarining rivojlanishiga zamin yaratdi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston, umuman, Markaziy Osiyo mamlakatlari televideniyesi uchun xos bo'lgan yana bir janr – teleminiaturaya. Bu faqat teleekranda yashaydigan janrdir.

Miniaturada talqin qilinayotgan kichkina bir voqeaning tag zamidagi qandaydir bir qarama-qarshilik, to'qnashuv ochib beriladi. Hayotdagi ba'zi unsurlar ustidan kulish, kulgu ostida jiddiy ma'no, ibratomuz mantiq, millatimizga xos samimiy tuyg'u, odamiylik, insonga muhabbat hissi ufurib turishi kerak [7].

Yengil tanqid, hazil ruhi bilan yumor satiradan farq qiladi. Satirik asarda ijtimoiy hayot hodisalari zaharxanda kulgu orqali fosh etilsa, xarakterdagi nuqsonlar hazil-mutoyiba, kinoya bilan tanqid qilinadi. Satirada yumor unsuri bo'lganidek, yumorda ham satira unsuri mavjud [8].

Satira hazildan sezilarli darajada farq qiladi, uning xarakterli xususiyati ham kulgidir. Biroq, hazil ko'pincha mehribon, yumshoq bo'lib, kulgili asar qahramonlari, qoida tariqasida, tomoshabinlarda hamdardlik uyg'otadi. Satirada illatlarni fosh qilish kulgusi ustunlik qiladi.

Aniqrog'i, nishonga olingan ob'ektga salbiy munosabatning kuchayishi bilan tavsiflanadi.

Manbalarga qaraganda, O'zbekiston televideniesida karikaturadan foydalangan. Karikatura (ital. caricare – bo'rttirmoq so'zidan) — aniq ijtimoiy tanqidiy yo'nalishga ega bo'lgan tasviriy san'at turi, grafika sohasi (rangtasvir va haykaltaroshlikda juda kam qo'llaniladi), hajv va kulgili qilib ishlangan rasm[9]. Televideniyeining dastlabki faoliyat yillarida matbuot materiallariga tayangani bizga ma'lum. Demak, karikaturalar asosan, ijtimoiy-siyosiy ko'rsatuvlarda, “Salomatlik”, telejurnallarida, 1962-yil iyun oyida “Satira olovi bilan” teleko'rsatuvi 40 dan ortiq siyosiy karikatura va plakatlari[9] namoyish etilgan.

Tahlil va natijalar. Kuzatishlarimizga ko'ra, aynan tadqiqot ob'ektimiz bo'lgan Qoraqalpog'iston televideniyesida satirik janrlarning feleton va pamflet turlarini uchratmadik.

To'g'ri, eng faol va auditoriyaga ta'sir etish mexanizmi kuchli bo'lgan televideniyeda tanqid berilmaydimi, degan savol tug'ilishi tabiiy. Qoraqalpog'iston televideniyesida tanqidiy chiqish mavjud. Ammo asosan, “Xabar” informatsion dasturlarda tanqidiy reportaj, tematik masalan, “Ekologiya olamida” (“Экология элеминде”), “Ochiq mikrofon” (“Ашык микрофон”) singari ko'rsatuvlarda tanqidiy reportaj va lavhalar uzatiladi. Janrlarni publitsistika nuqtai nazaridan talqin qilgan professor Muxtor Xudoyqulov: “Hajviy publitsistikaning feleton va pamfletdan tashqari “kichik janrlari” ham mavjud, bular – hajviy xabar, hajviy lavha, hajviy reportaj, hajviy hisobot, hajviy suhbat, hajviy maqola va boshqalardan iboratdir [10], deydi. Balki biz tilga olgan tanqidiy lavha va reportajlar shular jumlasidandir.

M.Xudoyqulovning ta'kidlashicha, “kichik janrlar” hajviy publitsistikani yanada to'ldiradi, uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birgalikda, hajviy publitsistikada xalq og'zaki ijodiga mansub bo'lgan latifa, maqol va matallar, topishmoqlar, cho'pchaklar, loflar, askiya kabilardan ham keng foydalanishi mumkin. Radiodagi hajviy eshittirish va maxsus hajviy radio jurnallar, televideniyedagi turli hajviy ko'rsatuvlar shular jumlasidandir [10].

Teleminiaturalarni millionlab odamlar katta qiziqish bilan kutadi va tomosha qiladi. Mazkur janr – tom ma'noda teleekran hosilasi. Unda televideniyeiga xos bo'lgan dolzarblik, chaqqonlik, paradokslar, hazillardan iborat kuchli satira va yumor bor. Bunday miniaturalarni an'anaviy teatr sahnasiga olib chiqish qiyin, chunki u erda aktyorlar va syujetlar almashishi televideniyedagidek tez bo'lmaydi. Natijada, voqealar dinamikasi va shu bilan bir qatorda badiiy ta'sirchanligi yo'qoladi. Demak, aytish mumkinki,

teleminiaturalarning o'z qonuniyati bor, agar ular buzilsa, janrga zarar etadi.

O'zbekiston televideniyesida kulguga asoslangan janrlarning kirib kelishi o'tgan asrning 60-yillar boshiga to'g'ri keladi.

“Televizion miniaturalar teatri” “Yoshlik” studiyasining Anvar Karimov muharrirligidagi, Meli Mahkamov rejissyorligidagi “Istiqbol egalari” telejurnalining oxirgi sahifasida Ergash Karimov, Hasan Yo'ldoshev va Sadir Ziyovuddinov, Roza Karimovaning bir-ikkita hajviy novellalarni ijro etishlari natijasida bunyod bo'lgan mustaqil televizion janr sifatida hayotga kirib keldi. O'sha paytlarda asosan, yumoristik sahnalar “Adabiy-dramatik ko'rsatuvlar” tahririyatining Hamza nomidagi o'zbek milliy teatrlarining Nabi Rahimov, Amin Turdiev, G'ani A'zamov kabi ustoz san'atkorlarning “Afting qiyshiq bo'lsa, oynadan o'pkalama” nomi ostida efirga uzatiladigan yumorga boy ko'rsatuvi bor edi. Ammo “Yoshlik” tahririyatining “Istiqbol egalari” turkumidagi ko'rsatuvidagi satira va yumor sahifasi ham teletomoshabinlarning talab va istaklariga binoan “Televizion miniaturalar teatri”ga aylantirildi” [11].

Xuddi o'sha yillari Qoraqalpog'iston televideniesida 1968 -yildan boshlab “Teleminiaturalar teatri” muntazam efirga uzatilgan. Bu ko'rsatuv tomoshabinlarda katta qiziqish uyg'otib, doimo xatlar kelib turgan. Albatta, u paytlari oldindan yozib olish yoki yozib olib keyinchalik efirga qayta uzatish imkoni bo'lmagan. Ammo ijodkorlar repetitsiyalar qilib, asosan o'tkir va qiziqarli ijrolar jonli efirga uzatilgan.

Teleminiaturalarning mavzulari hayotdan olingan bo'lib, ko'pincha dangasa mexanizator, beg'am brigadir, ayrim bamaylixtir molboqar ferma boshliqlari, qurilish mollarini talon-taroj qiladigan prorab va boshqa jamiyatimizdagi ayrim illatlar kulgu ostiga olingan. Hatto, 1972-yilning bahor oylaridagi dasturning birida ko'chabezorilar obrazi ko'rsatilgan. Bir guruh ko'chabezorilar efir tugib kelayotgan bir avtobus ijodiy va texnik xodimlarining yo'lini to'sgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, “Teleminiaturalar teatri” aniq manzilli ob'ektlar ham kulguga olingan: “Karalkalpakovodstoy” tresti rahbarlarining beparvoligi oqibatida yo'qolib ketgan buldozer, Berdaq nomidagi sovxozda ferma boshlig'ining go'sht qilib sotishga berib yuborgan sigirlari, “Kenes” sovxozining dalasida talon-taroj bo'lgan DT-54 rusumli traktori haqidagi miniaturalarga ko'plab xatlar kelgan [12].

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mazkur dasturlar nafaqat tanqidiy, balki o'sha tanqidiy kulgusi orqali o'z madaniy-ma'rifiy vazifasini, dam olish (gedonistik-rekreativ) funksiyasini amalga oshirishni ham ta'kidlab o'tish joiz.

Aynan televideniye studiyasida yozib olingan teleminiaturada “...televizion ko'rsatuvlarning sifatli va qiziqarli bo'lishiga Stanislavskiy nomidagi (hozirgi Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat musiqali akademik drama teatri) qoraqalpoq davlat teatrlarining artistlari bilan hamkorlik yo'lga quyilgan. Shamurat Otemuratov, Jaqsimbay Bekmuratov, Reyimbay Seytov, Ziyonel Piyazov, Sapargul Ao'ezova va boshqalar radio eshittirishlar bilan televizion ko'rsatuvlarga faol qatnashgan” [13].

Qoraqalpog'iston televideniyesida teleminiaturaya “Satira va yumor”, “Teletikenek” “Teleminiaturaya” nomlarda efirga uzatildi. Mazkur dasturni tomoshabinlar qiziqib tomosha qilishgan. Natijada ijodkorlar xalqqa tezda tanildi. “Ayniqsa, Mirzabay O'temisoyning O'zbekiston va Qoraqalpog'iston xalq artisti Shamurat Otemuratov bilan birga televideniyeining “Teleminiaturalar teatri”da satirik jurnalida ijro etgan rollari ularning mashhurligini ta'minladi. Bu egizak komiklarning ijro etgan rollarini, teletomoshabinlarga ham, radio muxlislariga ham qilgan xizmatlarini hamisha afsona

qilib aytib yurdi" [14]. Chunki ular jamiyatimizdagi ayrim illatlarni kulgu ostiga oldi, xalqni dilidagini ko'rsata oldi.

Qoraqalpog'iston teleradiokompaniyasida o'tgan asrning 80-90-yillari satirik ko'rsatuvlar avjga chiqdi. Unda Qoraqalpog'istonga mashhur satirik yozuvchi Muratboy Nizanov, Saylovboy Jumag'ulov, O'razboy Abduraxmonovlarning hissalar katta. Yozilgan ssenariylarni maromiga etkazib o'ynagan komik aktyorlar Sh.Otemuratov, T.Qo'chqorov, M.O'temisovlar o'z ijrolari bilan tomoshabinlarni televidenie ekraniga mixlab qo'ydi.

"...Xato kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha "Satira va yumor", "Teletikenek" kabi maxsus radio va telejurnallar"dan keng foydalanishgan.

2000-yillar satirik ko'rsatuvlar efirga uzatilmay qoldi. Mutaxassislar buni yaxshi ssenariyning yo'qligi bilan izohlashadi.

2010-yillarda talantli yosh komik aktyorlar satirik ko'rsatuvlarni yana ekranga qaytara boshladi. Masalan, yosh iste'dodli komik Maqset Abdujamilovning "Hazil Kech" ko'rsatuvini aytish mumkin. Agar ta'bir joiz bo'lsa, mazkur ko'rsatuvda zamonaviy, bugungi kun mavzulari aks etishini kuzatishimiz mumkin. Masalan, 2016-yil namoyish etilgan "Hazil Kech" dasturlarning birida "Oq yo'l" sahifasi ham berildi (2017-yil, 17-son). Unda so'z ustasi Yumorbek (taxallusi, asli ismi Maqset Abdijamilov) bir guruh yo'lovchilari bor avtotransport vositasiga chiqib, yo'l-yo'lakay yo'lovchilar bilan savol-javob o'tkazadi. Ikkitadan ortiq savolga javob bergan yo'lovchining yo'l haqisi to'lab beriladi. Albatta, berilgan savollar ham hazil, ham jiddiy, ham mantiqiy. Masalan, "Ishxonada eng qiziqarli latifani kim aytadi?" Yo'lovchi javobi: boshliq. Bunda jamiyatimizdagi ayrim illatlarning biri laganbardorlarga shama qiladi. Yana bir misol, kichik tumanda (mikro rayon) yashaydigan aholining bolalari ukoldan qo'riqmas ekan. Nega?,-degan savol qo'yiladi. Yo'lovchi javobi: pashsha chibin sababli. Boshlovchi mana shu savol orqali kichik tumanlarda pashsha

chibinning ko'pligi, sanitariya holatining yaxshi emasligiga shama qilgan. Bu kabi misollarni ko'plab keltirishimiz mumkin. Demak bu kabi o'ziga xos yondoshuv dasturning faqat teleekran orqali emas, balki kamera bilan bevosita xalqni ichiga kirib borayotganini ko'rishimiz mumkin.

Bundan tashqari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Yoshlar agentligi (hozirgi) va tadbirkor "Muratbek Mebel" hamkorligida tashkil etilgan "Yumor baygi" tanlovi ham iste'dodli yoshlarni kashf qildi desak to'g'riroq bo'ladi. Ishtirokchi yoshlarning aksariyati san'at sohasini tanlashiga, natijada oliy o'quv yurti talabasi bo'lishiga turki bo'ldi.

2022-yil 23-iyuldan boshlab Qoraqalpog'iston televideniyesi 24 soatlik efir hajmiga o'tgan. Hozirda efir vaqtini to'ldirish maqsadida O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi tizimidagi mustaqil teleradiokanallarning efir mahsulotidan samarali foydalanishmoqda. Masalan, "Mahalla" telekanalining "Retro hajviya", "Tabassum" hajviy dastur (O'zMTRK mahsuloti) haftalik ko'rsatuvlar tartibidan o'rin olgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Qoraqalpog'iston televideniyesida o'tgan asrning 90-yillarigacha satira va yumor eng faol janrlardan bo'ldi.

2000-yillardan biron susaydi va 2015-yillardan san'at sohasiga kirib kelayotgan yoshlarning ijod namunalari efirga berila boshladi. Afsuski, bu 2017 -yil oxirigacha davom etgan. Ayni kunlarda O'zMTRK telemahsulotlaridan foydalanishmoqda. Ammo Qoraqalpog'iston jurnalistlari ijodiy uyushmasi, Qoraqalpog'iston Yozuvchilar uyushmasi, Berdaq nomidagi qoraqalpoq davlat akademik drama teatri, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiallari bilan hamkorlikda satira va yumor janrida turli ko'rsatuvlar tayyorlasha maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu bir jihatdan iste'dodli yoshlarning kashf qilsa, bir jihatdan o'z ona tilida ko'rsatuv tomosha qilayotgan auditoriyani qayta ekranga qaytishiga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Саидов О. Ўзбек совет фельетони. Т.: Фан. 1981. Б.56.
2. Кузнецов Г.В., Цвик В.Л., Юровский А.А. Телевизионная журналистика. М.: МГУ, 1998. С.206. –288.
3. Саидов О. Ҳажв ва ҳазил фолш этади. –Т.: Ўзбекистон. 1974. Б.3. –32.
4. Пардаев А., Рўзиев Ф., Маҳмадалиев Х. Журналистикада тил ва ифода. Т.: Истиқлол. 2006. Б.38. –72.
5. Саидов О. Сатира тили билан. Т. Ўзбекистон. 1978. Б-71. –84.
6. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 6-жилд. Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2003. Б.661. –704.
7. Файзиева Ф.Х. "Ўзбекистон бадий телевидениесининг шаклланиши" (1956-2000йиллар) мавзусидаги 17.00.03 кино санъати, телевидение ихтисослиги бўйича санъатшунослик фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Т.: 2009. Б. 30. –134.
8. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т.:Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2005. 10 жилд. Б.317. –674.
9. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-k/karikatura-uz/>
10. Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. Т.:ТАФАККУР. 2011. Б.283-284. –288.
11. Асадуллаев М. Телевиденининг назарий ва амалий асослари: ЎзТВ 65 ёшда. Т.:MUMTOZ SO'Z. 2021. Б.266-267. – 584.
12. Мадреймов Т. Телевидение жэриялылык куралы. Н.: Қарақалпақстан. 1989. Б. 31-32. -108.
13. "Совет Қарақалпақстаны" газетаси. 1967. 6 май, 90-сон.
14. Мадреймов Қ. Қалбим сүйген кэсип. Н.: Қарақалпақстан. 2009. Б.-26-27. –64.